

○ Een held van niks

- Een gedachte over 'handelen' als maatstaf voor menselijkheid in de toneelliteratuur –

In de moderne tijd is 'handelen' de maatstaf voor menselijkheid. Wanneer zich een probleem voordoet, is 'iets doen' altijd beter dan 'niets doen', zelfs wanneer de gevolgen contraproductief zijn. Toch zijn er in de toneelliteratuur steeds meer (hoofd)personen die zich niet gedragen volgens het patroon van de klassieke held: de vanzelfsprekendheid van alles-of-niets ligt aan diggelen.

Ger Groot

Am Anfang war die Tat, schrijft Faust in de tragedie van Goethe in de eerste jaren van de negentiende eeuw. Faust heeft op dat moment het Johannes-evangelie opgeslagen en zoekt naar een goede vertaling van het openingsvers: 'In den beginne was het woord'. Dat is hem veel te slap. Liever schreef hij: 'In den beginne was de kracht', maar ook dat is niet pregnant genoeg. Dan valt hem de juiste wending in: 'In den beginne was de daad'.

Dat is bij uitstek een moderne gedachte, zoals Faust zelf het model van de moderne mens is. Faust wil alles doorzien en alles beheersen. Hij verlangt naar de alomvattende kennis en onbepaalde macht die tot dan toe aan God waren voorbehouden. Hij wil de schepper van zijn wereld zijn: de onbewogen beweging die alles op gang brengt en de rusteloze energie die alles gaande houdt. Hij bestaat omdat hij handelt,

en omdat hij in zijn handelen de wereld voortbrengt, is die er voor *hem*.

Daarom is de mens in de moderne tijd een wezen geworden dat zich kenmerkt door zijn activiteit. Autonomie is zijn hoogste streven en hij verwerft die zelfstandigheid door wat hij doet. De held van de moderniteit is een *Macher* die overloopt van kracht en scheppingsmacht. Vanuit zijn overvloed, die geen behoefte kent, zet hij de wereld naar zijn hand en daardoor maakt hij zichzelf *werkelijk*. Hij hangt van niets of niemand af en daarin is hij - zoals het existentialisme zei - authentiek.

De anti-held is de tegenhanger van dat alles. Zijn passiviteit is het negatief van de daadkracht van de held en in zijn afhankelijkheid bewijst hij tekort te schieten in zelfstandigheid. Wat hem kenmerkt, is het *gebrek*. Hij heeft geen eigen gezicht of waarde, maar bestaat slechts als de ontkenning van de held. Die laatste vertegenwoordigt de waarden die de anti-held eigenlijk zelf zou moeten belichamen. In deze rolverdeling staan er dus niet twee onafhankelijke figuren tegenover elkaar. Er is eigenlijk maar één figuur, en dat is de handelende held. De anti-held *is* niets; hij bestaat alleen maar als het negatieve spiegelbeeld van de *Macher*. Er is tussen die twee geen verschil, alleen maar omkering, en daarom is het universum waarin ze zich bewegen gesloten. Het is het één of het ander, maar tussen die twee zit geen speelruimte die twijfel kan doen rijzen aan de vanzelfsprekendheid van het beslissende criterium: de daad.

Zodra handelen de enige maatstaf van menselijkheid wordt, is passiviteit alleen nog maar het *ontbreken* van iets wat er eigenlijk zou moeten zijn. Niet-handelen is dan letterlijk 'niks'. Wanneer zich in de moderne tijd een probleem voordoet, is

'iets doen' altijd beter dan 'niets doen', zelfs wanneer de gevolgen contraproductief zijn. Wie iets doet heeft in ieder geval *gehandeld*. Dat loutere feit geeft hem moreel aanzien en niets is zo verachtelijk als werkeloos toezien.

Is het ooit anders geweest? Is de held niet altijd de 'doener' geweest die als een mannetjesputter korte metten maakte de bedreigingen van have, goed en leven? Was hij niet altijd al degene die raadsels oploste, knopen doorhakte en monsters versloeg? Slechts in beperkte mate en altijd met een twijfelachtig resultaat. Oedipus moet zijn waarheidshonger betalen met het licht van zijn ogen, Agamemnon zijn leidersambities met zijn dood, Odysseus zijn listigheid met de dubieuze reputatie een oplichter en sjoemelaar te zijn.

Rond de menselijke pretentie van zelfredzaamheid en efficiënte daadkracht heeft altijd de reuk van twijfelachtigheid gehangen. Onafhankelijk waren slechts de goden en alleen zij beslisten over de doeltreffendheid van elke handeling. De menselijke pretentie het eigen levenslot in handen te hebben en op eigen kracht de wereld te kunnen beheersen, gold van oudsher als hoogmoed (*hybris*) en een belediging van de goden, die de overmoedige held duur kwamen te staan. Het monotheïsme heeft dat goddelijke privilege tot in het uiterste doorgedreven, maar zelfs daarin - zeggen de moderne bijbeluitleggers - is God niet de absolute *Macher*. De schepping van de wereld die in de eerste hoofdstukken van Genesis wordt verteld, is niet de 'schepping uit niets' die de middeleeuwse en moderne theologie ervan hebben gemaakt. Veeleer is zij de ordening van een oerchaos die er al was voordat God zijn scheppingswerk begon.

Zelfs Hij was dus niet het volstrekte begin van alles en zelfs zijn 'daad' had al iets *anders* nodig waarmee hij aan de slag kon, maar waarvan hij dus ook in zekere mate afhankelijk was.

De zuivere daadkracht wordt dus van oudsher met een zekere scepsis tegemoet getreden, totdat de moderniteit er haar beginsel van maakt en daarmee alle twijfel en voorbehoud wegneemt. In een filosofie van de '*atto puro*', waarop Mussolini zijn ideologie grondvest, is passiviteit alleen nog maar *afwezigheid* van handelen en dus letterlijk *niets*, en wordt de passieve held dus even letterlijk een *held van niks*. Er is geen middenweg tussen het 'alles' van de daad en het 'niets' van de werkeloosheid, en geen twijfel tornt nog aan het vanzelfsprekende gelijk van dit naadloos gesloten bestel.

Totdat daarin een figuur opstaat wiens passiviteit niet meer als een louter gebrek aan daadkracht te begrijpen is. Hij is niet de anti-held, die het evenbeeld van de held is met een omgekeerd voorteken, maar is *anders* dan de één en dus ook *anders* dan de ander. Hij valt, letterlijk, buiten het bestel waarin die twee, bijna als in een digitaal stelsel, als nul en één tegenover elkaar staan. En daarmee breekt hij de vanzelfsprekendheid van dat universum in stukken. Plotseling is er tussen hemel en aarde iets méér dan alleen *doen en laten*.

Waar de twijfel begint te knagen aan de alleenheerschappij van de zuivere daad, krijgt ook het niet-handelen een eigen gewicht. Het houdt op louter een negatief van het handelen te zijn, maakt zich los uit de dodelijke omhelzing ervan en wordt daarvoor ongrijpbaar. Het valt buiten de digitale logica, omdat

het iets wezenlijk *anders* vertegenwoordigt, en de raadselachtigheid daarvan maakt de dadendrang van binnenuit onzeker. Plotseling stoot de actieve held op een onzichtbare grens die hij onmogelijk kan begrijpen, omdat hij aan de logica van alles-of-niets ontsnapt.

Er *valt* dan ook niets te begrijpen, zoals er met die grens ook niets te *doen* valt. Plotseling staat de handelende held met lege handen en wordt hij geconfronteerd met een fenomeen dat zich niet alleen aan de daadkracht maar ook aan zijn morele oordeel onttrekt. De passiviteit van de niet-handelende held is niet immoreel, maar amoreel. Ze valt buiten het kader van goed of slecht, dat alleen op *handelingen* van toepassing is, of die nu positief zijn (de daden van de held) of negatief en leeg (de werkeloosheid van de anti-held). Voor de held is de lege passiviteit van de anti-held het verachtelijke bij uitstek, maar de dadenloosheid van de niet-handelende held is niet leeg. Ze onttrekt zich aan de tegenstelling tussen actief en passief, tussen wel of niet handelen. Ze heeft haar *eigen* maatstaven, maar de activist begrijpt die maatstaven niet. In arren moede noemt hij die dadenloosheid dan toch maar immoreel, want 'niets doen' is in zijn ogen altijd een morele tekortkoming. In het dualisme van zijn wel-of-niet heeft hij geen andere keuze.

Maar welke keuze maakt de weloverwogen niet-handelende held zelf? Is hij, wanneer hij Hamlets vraag 'zijn of niet-zijn' losmaakt van de vraag 'doen of niet-doen', de louter contemplatieve beschouwer, die de handeling niet nodig heeft om zich - zoals Martin Heidegger schreef - te verwonderen over het loutere *Zijn*? Is hij de teleurgestelde doener die zich heeft teruggetrokken uit elke activiteit en rancuneus Gods

water over Gods akker laat lopen? Is hij de vermoeide wereldwijze die alles al gezien heeft en die zich *blasé* heeft uitgeleverd aan onverschillige verveling?

Hij is nooit alledrie tegelijk, maar voor het activisme van de moderniteit maakt het eigenlijk niet zoveel uit wat hij is en in welk soort eigen moraliteit hij zich beweegt. Hij bevindt zich, hoe dan ook, *jenseits von Gut und Böse* en dat maakt zijn bestaan tot een aanstoot die groter is dan zijn eigen keuze ooit zou kunnen zijn. Hij vertegenwoordigt het volstrekte *andere* van datgene wat onweerlegbaar het verstandigste en onbetwifelbaar het juiste is. Hij is datgene wat eigenlijk niet zou kunnen of mogen bestaan. En toch is hij er.

Wat zijn beweegredenen en maatstaven ook mogen zijn, de niet handelende held vormt een gat in het bestel van redelijkheid en fatsoen. Hij is het kwaad dat alles op losse schroeven zet en met zich meezuigt in een afgrond van twijfel. In plaats van een onbewogen beweging te zijn (het ideaal van de actieve held) is hij de onbewogene die iedere beweging aan zichzelf doet twifelen en tot stilstand brengt. Wel of niet te hebben gehandeld is hem evenzeer om het even als de vraag naar schuld of onschuld.

Maar juist daarom is hij verre van onschuldig, in een betekenis die verder gaat dan die van de regels van de moraal, al wordt ook zij door de niet-handelende held veracht en overtreden. Voorbij de gangbare criteria van goed en kwaad, is zijn passiviteit destructief voor *iedere* orde. Zij doet een verwoestende twijfel binnensluipen in een bestel waarin de daad geldt als begin, eindpunt en bestaansrechtvaardiging van *alles*, en dat zijn moraal daarop heeft afgestemd. In de held-van-niks wordt plotseling het ondenkbare en het

onmogelijke manifest. Rond hem is niets meer eenduidig en beslisbaar. Als de anti-Faust zou hij geschreven kunnen hebben: 'In den beginne was er slechts tweeslachtigheid'.

Ger Groot is filosoof en publicist. Dit artikel werd eerder gepubliceerd in het kwartaalblad van De Theatercompagnie No.2, voorjaar 2002.